

1872 ԹՎԱԿԱՆԻ ԳԵՐՄԱՆՆԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

«Կոմունիստների միութիւնը», միջազգային բանվորական կազմակերպութիւնը, որն այն ժամանակվա պայմաններում, հասկանալի է, միայն գաղտնի կազմակերպութիւն կարող էր լինել, 1847 թ. նոյեմբերին Լոնդոնում տեղի ունեցած կոնգրեսում հանձնարարեց ներքոստորագրյալներիս մշակել պարտիայի թեորիական և գործնական ծավալուն ծրագիրը, որը նախատեսված էր հրապարակման համար: Այդպես ծնունդ առավ ստորե բերված «Մանիֆեստը», որի ձեռագիրը փետրվարյան ռեւոլուցիայից* մի քանի շաբաթ առաջ ուղարկված էր Լոնդոն տպագրելու համար: Սկզբում հրատարակված լինելով գերմաներեն՝ «Մանիֆեստը» այդ լեզվով Գերմանիայում, Անգլիայում և Ամերիկայում ունեցավ առնվազն տասներկու տարբեր հրատարակութիւններ: Անգլերեն լեզվով այն առաջին անգամ լույս տեսավ 1850 թ. Լոնդոնում «Red Republican»-ում, միսս Հելլեն Մակֆարլեյնի թարգմանութեամբ, և այնուհետև 1871 թ. Ամերիկայում՝ առնվազն երեք տարբեր թարգմանութիւններով: «Մանիֆեստը» ֆրանսերեն լեզվով առաջին անգամ լույս տեսավ Փարիզում 1848 թ. հունիսյան ապստամբութիւնից քիչ առաջ, իսկ նորերս՝ Նյու-Յորքի «Le Socialiste»-ում: Պատրաստվում է մի նոր թարգմանութիւն: «Մանիֆեստը» լեհերեն լույս տեսավ Լոնդոնում, գերմաներեն առաջին հրատարակութիւնից անմի-

* Նկատի է առնված 1848 թ. փետրվարյան ռեւոլուցիան Ֆրանսիայում: Խմբ.

շապես հետո: Ռուսերեն՝ ժընևում 60-ական թվականներին: Դանիերեն թարգմանվեց նույնպես իր լույս տեսնելուց քիչ անց:

Որքան էլ վերջին քսանհինգ տարում պայմանները խիստ փոխվել են, այնուամենայնիվ այս «Մանիֆեստում» զարգացված ընդհանուր հիմնական դրույթներն ամբողջությամբ վերցրած մինչև այժմ էլ մնում են կատարելապես ճիշտ: Առանձին տեղերում պետք էր որոշ ուղղումներ մտցնել: Այս հիմնական դրույթների գործնական կիրառումը, ինչպես ասվում է հենց «Մանիֆեստում», միշտ և ամենուրեք կախված կլինի գոյություն ունեցող պատմական պայմաններից, ուստի և ամենևին ինքնաբավ նշանակություն չի տրվում II բաժնի վերջում առաջադրված ռևոլյուցիոն միջոցառումներին: Այդ հատվածը ներկայումս շատ տեսակետներից հարկ կլինի շարադրել այլ կերպ: Նկատի ունենալով խոշոր արդյունաբերության հսկայական զարգացումը վերջին քսանհինգ տարում և բանվոր դասակարգի պարտիական կազմակերպության դրան ուղեկցող աճումը, նկատի ունենալով նախ փետրվարյան ռևոլյուցիայի, իսկ հետո է՛լ ավելի մեծ չափով՝ Փարիզի կոմունայի գործնական փորձը, երբ առաջին անգամ քաղաքական իշխանությունը երկու ամիս շարունակ գտնվում էր պրոլետարիատի ձեռքում, այս ծրագիրն այժմ տեղ-տեղ հնացել է: Կոմունան առանձնապես ապացուցեց, որ «բանվոր դասակարգը չի կարող պարզապես տիրապետել պատրաստի պետական մեքենային և այն գործի դնել իր սեփական նպատակների համար» (տե՛ս «Der Bürgerkrieg in Frankreich, Adresse des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation», գերմաներեն հրատարակություն, էջ 19, որտեղ այս միտքն ավելի լրիվ է զարգացված*): Այնուհետև, ինքնին հասկանալի է, որ սոցիալիստական գրականության քննադատությունը ներկա ժամանակի համար լրիվ է, քանի որ այն հասցված է միայն մինչև 1847 թ., ճիշտ նույնպես էլ հասկանալի է, որ զանազան օպոզիցիոն պարտիաների նկատմամբ կոմունիստների վերաբերմունքի մասին (բաժին IV) դիտողությունները, եթե հիմնական գծերով ճիշտ են

* Տե՛ս Կ. Մարքս: Քաղաքացիական պատերազմը Ֆրանսիայում: Բանվորների Միջազգային Հեղեղության Գլխավոր խորհրդի կոչը: Կ. Մարքս և Ֆ. Էնգելս: Հնտիք երկեր երկու հատորում, Հայպետհրատ, 1950, հատ. I, էջ 629 և հաջորդ էջերը: Խմբ.:

այսօրվա համար էլ, բայց և այնպես իրենց մասնավորություններում արդեն հնացել են՝ թեկուզ այն պատճառով, որ քաղաքական դրույթները բուրժուական փոխվել է, և այնտեղ թվարկված պարտիաների մեծ մասը պատմական զարգացումով ջնջվել է երկրի երեսից:

Սակայն «Մանիֆեստը» պատմական մի փաստաթուղթ է, որը փոխել մենք արդեն այլևս մեզ իրավասու չենք համարում: Թերևս հաջողվի հետագա հրատարակությունը լույս ընծայել 1847 թ. մինչև մեր օրերը ընկած ժամանակաշրջանն ընդգրկող ներածությունը «Մանիֆեստի» այս հրատարակությունը ձեռնարկվեց մեզ համար այնքան անակնկալ կերպով, որ այդ աշխատանքի համար մենք ժամանակ չունենինք:

Կարլ Մարքս: Ֆրիդրիխ Էնգելս

Լոնդոն, 24 հունիսի 1872 թ.

1882 ԹՎԱԿԱՆԻ ՌՈՒՍԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

«Կոմունիստական պարտիայի մանիֆեստի» ռուսերեն առաջին հրատարակությունը Բակունինի թարգմանությամբ լույս տեսավ 60-ական թվականների սկզբին*․ այն տպագրվեց «КОЛОКОЛ»-ի տպարանում: Այն ժամանակ «Մանիֆեստի» ռուսերեն հրատարակությունը Արևմուտքում կարող էր թվալ ոչ ավելին, քան գրական մի կուրյոզ: Ներկայումս այդպիսի հայացքն արդեն անհնարին կլինի:

Թե տարածման ինչ աստիճանի սահմանափակ ասպարեզ ուներ պրոլետարիատի շարժումն այն ժամանակ (1847 թ. դեկտեմբեր), ամենից լավ ցույց է տալիս «Մանիֆեստի» վերջին զլուխը՝ «Կոմունիստների վերաբերմունքը դեպի տարբեր օպոզիցիոն պարտիաները տարբեր երկրներում»: Այնտեղ չկան հենց Ռուսաստանն ու Միացյալ Նահանգները: Այդ այն ժամանակն էր, երբ Ռուսաստանը հանդիսանում էր ամբողջ եվրոպական ռեակցիայի վերջին

* Հիշատակվող հրատարակությունը լույս է տեսել 1869 թվականին: Էնգելսը անգլերեն 1888 թ. հրատարակության առաջաբանում «Մանիֆեստի» այդ ռուսերեն թարգմանության լույս տեսնելու տարիթիվը ճիշտ չի մատնանշում (տե՛ս այս հրատարակության էջ 17): Խմբ.:

մեծ սեզերվը և երբ էմիգրացիան դեպի Միացյալ Նահանգները կլանում էր եվրոպական պրոլետարիատի ավելցուկ ուժերը: Այդ երկու երկրները Եվրոպային հումք էին մատակարարում և միևնույն ժամանակ որպես շուկա էին ծառայում նրա արդյունաբերական արտադրանքների վաճառահանման համար: Հետևաբար դրանք երկուսն էլ այն ժամանակ այսպես թե այնպես Եվրոպայում տիրող հասարակարգի պատվարն էին:

Ինչ աստիճան փոխվե՞լ է դա այժմ: Հատկապես եվրոպական իմիգրացիան նպաստեց հողագործության հսկայական զարգացմանը Հյուսիսային Ամերիկայում, հողագործություն, որն իր կոնկուրենցիայով տատանում է եվրոպական խոշոր ու մանր հողատիրությունը նրա բուն հիմքերից: Բացի դրանից, այդ իմիգրացիան Միացյալ Նահանգներին հնարավորություն տվեց ձեռնարկելու իրենց արդյունաբերական զարգացման հարուստ աղբյուրների շահագործմանը այնպիսի չափերով և այնպիսի եռանդով, որոնք կարճ ժամանակամիջոցում պետք է վերջ դնեն Արևմտյան Եվրոպայի և առանձնապես Անգլիայի արդյունաբերական մոնոպոլիային: Այս երկու հանգամանքներն էլ, իրենց հերթին, ունեցիտն իմաստով են ներգործում նաև Ամերիկայի վրա: Ֆերմերների մանր ու միջին հողային սեփականությունը, դրա ամբողջ քաղաքական կառուցվածքի հիմքը, հետզհետե հաղթահարվում է հսկայական ֆերմաների կոնկուրենցիայով. միևնույն ժամանակ արդյունաբերական շրջաններում առաջին անգամ զարգանում է բազմաքանակ պրոլետարիատ և կապիտալների առասպելական համակենտրոնացում:

Անցնենք Ռուսաստանին: 1848—1849 թթ. ունեցիտայի ժամանակաշրջանում ո՛չ միայն եվրոպական միապետները, այլև եվրոպական բուրժուաները ռուսական միջամտության մեջ էին գտնում միակ փրկությունը պրոլետարիատի դեմ, որը հենց նոր էր սկսել արթնանալ: Ցարին հռչակեցին եվրոպական ուսակցիայի գլուխ: Այժմ նա ունեցիտայի՝ Գատչինայում պահվող ռազմագերիին է, և Ռուսաստանը ներկայացնում է ունեցիտն շարժման առաջավոր ջոկատը Եվրոպայում:

«Կոմունիստական մանիֆեստի» խնդիրն էր՝ հռչակել ժամանակակից բուրժուական սեփականատիրության առաջիկա անխուսափելի կործանումը: Բայց արագ զարգացող կապիտալիստական տենդախտի և այժմ միայն գոյացող բուրժուական հողային սեփա-

կանատիրության կողքին մենք Ռուսաստանում հողի կեսից ավելին գտնում ենք գյուղացիների համայնական տիրապետության տակ: Հիմա հարց է ծագում. կարո՞ղ է արդյոք ռուսական համայնքը — ճիշտ է, նախնադարյան կոլեկտիվ հողատիրության արդեն սաստիկ քայքայված այդ ձևը — անմիջականորեն անցնել հողատիրության բարձրագույն, կոմունիստական ձևին: Թե՞, ընդհակառակը, նա պետք է սկզբից ապրի քայքայման նույն պրոցեսը, որը հատուկ է Արևմուտքի պատմական զարգացմանը:

Այս հարցի միակ հնարավոր պատասխանը ներկայումս հետևյալն է: Եթե ռուսական ունեցիտն պրոլետարական ունեցիտայի ազդանշան ծառայի Արևմուտքում, այնպես որ նրանք երկուսը լրացնեն միմյանց, ապա արդի ռուսական համայնական հողային սեփականությունը կարող է կոմունիստական զարգացման ելակետ հանդիսանալ:

Կարլ Մարքս: Ց. էնգելս

Լոնդոն, 21 հունվարի 1882 թ.

1883 ԹՎԱԿԱՆԻ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԱՐԱՆԸ

Ներկա հրատարակութեան առաջաբանը դժբախտաբար ստիպւած եմ մենակ ստորագրելու: Մարքը— մի մարդ, որին նվրոպայի և Ամերիկայի ամբողջ բանվոր դասակարգն ավելի է պարտական, քան որևէ մեկ ուրիշին,— հանգչում է Հայգեթի գերեզմանոցում և նրա շիրիմի վրա արդեն աճել է առաջին դալարը: Նրա մահից հետո, համենայն դեպս, այլևս խոսք չի կարող լինել «Մանիֆեստը» փոփոխելու կամ լրացնելու մասին: Առավել ևս ես անհրաժեշտ եմ համարում այստեղ մի անգամ էլ լիակատար պարզութեամբ հայտարարել հետևյալը:

Ամբողջ «Մանիֆեստի» միջով կարմիր թելի պես անցնող այն հիմնական միտքը, որ յուրաքանչյուր պատմական դարաշրջանի տնտեսական արտադրութիւնը և նրանից անխուսափելիորեն բխող հասարակութեան կառուցվածքը կազմում են նրա քաղաքական և մտավոր պատմութեան հիմքը, որ ըստ այդմ էլ (նախնադարյան համայնական հողատիրութեան քայքայման ժամանակից սկսած) ամբողջ պատմութիւնը եղել է դասակարգային պայքարի պատմութիւն, շահագործվող և շահագործող, հպատակվող և տիրապետող դասակարգերի պայքարի պատմութիւն՝ հասարակական զարգացման տարբեր աստիճանների վրա, և որ այժմ այդ պայքարը հասել է մի աստիճանի, երբ շահագործվող ու կեղեքվող դասակարգը (պրոլետարիատը) այլևս չի կարող իրեն շահագործող և ճնշող դասակարգից (բուրժուազիայից) ազատագրվել՝ առանց միաժամանակ ամբողջ հասարակութիւնն ընդմիջտ ազատագրելու շահագործումից, ճնշումից և դասակարգային պայքարից,— այս հիմնական միտքը պատկանում է ամբողջովին և բացառապես Մարքսին¹:

¹ «Այս մտքին,— գրել եմ ես անգլերեն թարգմանութեան առաջաբանում,— որը, իմ կարծիքով, պատմութեան համար պետք է ունենա նույնպիսի նշանակութիւն, ինչպիսին ունեցավ Գարվինի թեորիան բիոլոգիայի համար, մենք երկուսս էլ աստիճանաբար մոտեցել էինք 1845 թվականից դեռ մի քանի տարի առաջ: Թե ի՞նչ չափով է հաջողվել ինձ ինքնուրույնաբար առաջ գնալ այդ ուղղութեամբ, ամենից լավ կարելի է դատել ըստ իմ «Բանվոր դասակարգի դրութիւնն Անգլիայում» աշխատութեան: Իսկ երբ 1845 թ. գարնանը Բրյուսելում ես նորից հանդիպեցի Մարքսին, նա այդ միտքն արդեն մշակել էր և այն ինձ

Ես այս բազմիցս արդեն ասել եմ, սակայն հենց այժմ անհրաժեշտ է այս հայտարարութիւնը կցել բուն «Մանիֆեստին»:

Յ. Էնգելս

Լոնդոն, 28 հունիսի 1883 թ.

1888 ԹՎԱԿԱՆԻ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԱՐԱՆԸ

«Մանիֆեստը» հրատարակվեց որպես «Կոմունիստների միութեան»— բանվորական կազմակերպութեան ծրագիր, մի կազմակերպութիւն, որը սկզբում բացառապես գերմանական էր, իսկ այնուհետև դարձավ միջազգային կազմակերպութիւն և մայր ցամաքում մինչև 1848 թվականը գոյութիւն ունեցած քաղաքական պայմաններում անխուսափելիորեն պետք է գաղտնի ընկերութիւն մնար: 1847 թվականի նոյեմբերին Լոնդոնում տեղի ունեցած Միութեան կոնգրեսում Մարքսին ու Էնգելսին հանձնարարվեց նախապատրաստել պարտիայի թեորիական և գործնական ծավալուն ծրագիրը: որը նախատեսված էր հրատարակման համար: Այդ աշխատանքը ավարտվեց 1848 թվականի հունվարին, և գերմաներեն ձեռագիրը հրատարակութեան համար ուղարկվեց Լոնդոն փետրվարի 24-ի ֆրանսիական ռևոլուցիայից մի քանի շաբաթ առաջ: Ֆրանսերեն թարգմանութիւնը լույս տեսավ Փարիզում 1848 թվականի հունիսյան ապստամբութիւնից քիչ առաջ: Միսս Հելլեն Մակֆարլեյնի կատարած առաջին անգլերեն թարգմանութիւնը լույս տեսավ կատարած առաջին անգլերեն թարգմանութիւնը լույս տեսավ Զորք Զուլիան Գարնիի «Red Republican»-ում, Լոնդոն 1850 թ.: Լույս տեսան նաև դանիերեն և լեհերեն հրատարակութիւնները: Փարիզի 1848 թ. հունիսյան ապստամբութեան— պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև տեղի ունեցած այդ առաջին խոշոր ճակատամարտի— պարտութիւնը որոշ ժամանակով նորից հետին պլանը մղեց նվրոպայի բանվոր դասակարգի սոցիալական և քաղաքական պահանջները: Այդ ժամանակվանից սկսած գերակշռութեան

շարժարկից համարյա նույնքան պարզ արտահայտութիւններով, ինչպես ես այստեղ բերի: (Էնգելսի ծանոթագրութիւնը 1890 թվականի գերմաներեն հրատարակութեան առթիվ):

համար մղվող պայքարը, ինչպես մինչև փետրվարյան ռեուլուցիան, դարձյալ տեղի էր ունենում ունեոր դասակարգի տարբեր խմբերի միջև միայն. բանվոր դասակարգը հարկադրված էր պայքարել գործողությունների քաղաքական ազատության համար և գրավել միջին դասակարգի ռադիկալ մասի ծայրահեղ թևի դիրքը: Ամեն մի ինքնուրույն պրոլետարական շարժում, որչափով որ այն շարունակում էր կենդանության նշաններ ցույց տալ, անողորմաբար ճնշվում էր: Այսպես, պրուսական ոստիկանությանը հաջողվեց գտնել Կոմունիստների Միության Կենտրոնական Կոմիտեի հետքը, որ այն ժամանակ գտնվում էր Քյոլնում: Նրա անդամները ձերբակալվեցին և տասնութամսյա բանտարկությունից հետո դատի հանձնվեցին 1852 թվականի հոկտեմբերին: Այդ հուշակավոր «Կոմունիստների Քյոլնի դատավարությունը» տեղի հոկտեմբերի 4-ից մինչև նոյեմբերի 12-ը. մեղադրյալներից յոթ հոգի դատապարտվեցին բանտարկության երեքից մինչև վեց տարի ժամկետներով: Դատավճռից անմիջապես հետո Միությունը պաշտոնապես արձակվեց մնացած անդամների կողմից: Ինչ վերաբերում է «Մանիֆեստին», ապա այն, թվում էր, թե այդ ժամանակվանից սկսած մոռացության էր դատապարտված:

Երբ Եվրոպայի բանվոր դասակարգը նորից բավականաչափ ամրապնդվեց տիրող դասակարգերի վրա նոր հարձակում գործելու համար, ստեղծվեց Բանվորների Միջազգային Ընկերությունը: Բայց այդ Ընկերությունը, որ կազմվել էր որոշ նպատակով, այն է՝ ի մի համախմբել Եվրոպայի և Ամերիկայի պրոլետարիատի բոլոր մարտունակ ուժերը, չէր կարող միանգամից հուշակել «Մանիֆեստում» շարադրված սկզբունքները: Ինտերնացիոնալի ծրագիրը պետք է բավականաչափ լայն լիներ, որպեսզի այն ընդունելի համարեն թե՛ անգլիական տրեդ-յունիոնները, թե՛ Պրուզոնի հետևորդները Ֆրանսիայում, Բելգիայում, Իտալիայում և Իսպանիայում, թե՛ լասսալականները՝ Գերմանիայում: Մարքսը, որ այդ ծրագիրը գրել էր այնպես, որ պետք է բավարարեր այդ բոլոր պարտիաներին, իր

1 Լասսան անձամբ միշտ հայտարարում էր մեզ, թե ինքը Մարքսի աշակերտն է և, որպես այդպիսին, կանգնած է «Մանիֆեստի» հողի վրա: Բայց 1862—1864 թթ. իր հրատարակային ագիտացիայի ժամանակ նա ավելի հեռու չէր գնում, քան պետական վարկի օգնությամբ պահվող արտադրողական ընկերությունների պահանջը: (Էնգելսի ծանոթագրությունը:)

հույսն ամբողջովին դրել էր բանվոր դասակարգի մտավոր զարգացման վրա, զարգացում, որը համատեղ գործողությունների և կարծիքների փոխադարձ փոխանակության անխուսափելի պտուղը պետք է հանդիսանար: Ինքնըստինքյան կապիտալի դեմ մղվող պայքարի իրադարձություններն ու ելևէջները — ըստ որում ավելի շատ պարտությունները, քան թե հաղթանակները — պետք է անխուսափելիորեն բանվորների գիտակցությանը հասցնեին նրանց սիրած զանազան համաբուժիչ միջոցների անպետքությունը և բանվորներին նախապատրաստեին բանվոր դասակարգի ազատագրության իրական պայմաններն ավելի հիմնավոր կերպով ըմբռնելու: Եվ Մարքսն իրավացի էր: Երբ 1874 թվականին Ինտերնացիոնալը դադարեցրեց իր գոյությունը, բանվորներն արդեն բոլորովին այլ էին, քան նրա հիմնադրման ժամանակ 1864 թվականին: Պրուզոնի գլխավոր Ֆրանսիայում և լասսալականությունը Գերմանիայում մեռնում էին, և նույնիսկ անգլիական պահպանողական տրեդ-յունիոնները, որոնք իրենց մեծամասնությամբ դրանից դեռ շատ առաջ կապերը խզել էին Ինտերնացիոնալի հետ, հետզհետե մոտենում էին այն մոմենտին, երբ անցյալ տարի Սուտնսիում տեղի ունեցած նրանց կոնգրեսի նախագահը կարող էր նրանց անունից ասել. «Կոնտինենտալ սոցիալիզմը մեզ այլևս չի սարսափեցնում»: Իրոք, «Մանիֆեստի» սկզբունքները նշանակալի տարածում գտան բոլոր երկրների բանվորների մեջ:

Այսպիսով, «Մանիֆեստն» ինքն էլ նորից առաջին պլանն էր մղվում: 1850 թվականից հետո գերմաներեն տեքստը մի քանի անգամ վերահրատարակվեց Շվեյցարիայում, Անգլիայում և Ամերիկայում: 1872 թվականին այն անգլերեն թարգմանվեց Նյու-Յորքում և տպագրվեց «Woodhull and Claflin's Weekly»-ի մեջ: Անգլերեն այդ տեքստից ֆրանսերեն թարգմանություն կատարվեց և տպագրվեց Նյու-Յորքի «Le Socialiste»-ում: Դրանից հետո Ամերիկայում լույս տեսան առնվազն երկու ավելի կամ պակաս խեղաթյուրված անգլերեն թարգմանություններ, ըստ որում նրանցից մեկը վերահրատարակվեց Անգլիայում: Առաջին ռուսերեն թարգմանությունը, որ կատարել էր Բակունինը, հրատարակվեց մոտավորապես 1863 թվականին Գերցենի «КОЛОКОЛ»-ի տպարանում ժրնակում. երկրորդ ռուսերեն թարգմանությունը, որ պատկառ-

պատմութիւն, որ այդ դասակարգային պայքարի պատմութիւնը ներկայումս հասել է իր զարգացման այն աստիճանին, երբ շահագործվող ու կեղեքվող դասակարգը՝ պրոլետարիատը, արդեն չի կարող իրեն ազատագրել շահագործող և տիրող դասակարգի՝ բուրժուազիայի լծից, առանց դրա հետ միասին և միանգամ ընդմիջտ ամբողջ հասարակութիւնն ազատագրելու ամեն տեսակ շահագործումից, կեղեքումից, դասակարգային բաժանումից և դասակարգային պայքարից:

Այս մտքին, որը, իմ կարծիքով, պատմութիւն համար պետք է ունենա նույնպիսի նշանակութիւն, ինչպիսին ունեցավ Դարվինի թեորիան բիոլոգիայի համար, մենք երկուսս էլ աստիճանաբար մտտեցել ենք 1845 թվականից դեռ մի քանի տարի առաջ: Թե ինչ շահով է հաշտվել ինձ ինքնուրույնաբար առաջ գնալ այդ ուղղութիւնը, ամենից լավ կարելի է դատել ըստ իմ «Բանվոր դասակարգի դրութիւնն Անգլիայում»¹ աշխատութիւն: Իսկ երբ 1845 թ. գարնանը ես նորից հանդիպեցի Մարքսին Բրյուսելում, նա այդ միտքն արդեն մշակել էր և այն ինձ շարադրեց համարյա նույնքան պարզ արտահայտութիւններով, ինչպէս ես այստեղ բերի:

Հետևյալ տողերը ես մեջ եմ բերում 1872 թվականի գերմաներեն հրատարակութիւնի առթիւ մեր համատեղ գրած առաջաբանից.

«Որքան էլ վերջին քսանհինգ տարում պայմանները խիստ փոխվել են, այնուամենայնիվ այս «Մանիֆեստում» զարգացված ընդհանուր հիմնական դրույթներն ամբողջութեամբ վերցրած մինչև այժմ էլ մնում են կատարելապէս ճիշտ: Առանձին տեղերում պետք էր որոշ ուղղումներ մտցնել: Այս հիմնական դրույթների գործնական կիրառումը, ինչպէս ասվում է հենց «Մանիֆեստում», միշտ և ամենուրեք կախված կլինի գոյութիւն ունեցող պատմական պայմաններից, ուստի և ամենեկին ինքնաբաժնի նշանակութիւն չի տրվում II բաժնի վերջում առաջադրված ուղղութիւն միջոցառումներին: Այդ հատվածը ներկայումս շատ տեսակետներից հարկ կլինի շարադրել այլ կերպ: Նկատի ունենալով ժամանակակից արդյունաբե-

րութիւն հսկայական զարգացումը 1848 թվականից սկսած և բանվոր դասակարգի պարտիական կազմակերպութիւն դրան ուղեկցող աճումը, նկատի ունենալով նախ փեա:րվարյան ուղեկցիայի, իսկ հետո է՛լ ավելի մեծ շահով՝ Փարիզի կոմունայի գործնական փորձը, երբ առաջին անգամ քաղաքական իշխանութիւնը երկու ամիս շարունակ զտնվում էր պրոլետարիատի ձեռքում, այն ծրագիրն այժմ տեղ-տեղ հնացել է: Կոմունան առանձնապէս ապացուցեց, որ «բանվոր դասակարգը չի կարող պարզապէս տիրապետել պատրաստի պետական մեքենային և այն գործի դնել իր սեփական նպատակներին համար» (տե՛ս «The Civil War in France; Address of the General Council of the International Working-men's Association». London, Truelove, 1871, էջ 15*, որտեղ այս միտքն ավելի լրիվ է զարգացված): Այնուհետև, ինքնին հասկանալի է, որ սոցիալիստական գրականութիւնի քննադատութիւնը ներկա ժամանակի համար լրիվ չէ, քանի որ այն հասցված է միայն մինչև 1847 թ., ճիշտ նույնպէս էլ հասկանալի է, որ զանազան օպորտյունիստ պարտիաների նկատմամբ կոմունիստների վերաբերմունքի մասին (բաժին IV) դիտողութիւնները, եթե հիմնական գծերով ճիշտ են այսօրվա համար էլ, բայց և այնպէս իրենց մասնավորութիւններում արդեն հնացել են՝ թեկուզ այն պատճառով, որ քաղաքական դրութիւնը բոլորովին փոխվել է, և այնտեղ թվարկված պարտիաների մեծ մասը պատմական զարգացումով ջնջվել է երկրի երեսից:

Սակայն «Մանիֆեստը» պատմական մի փաստաթուղթ է, որը փոխել մենք արդեն այլևս մեզ իրավասու չենք համարում:

Առաջարկվող թարգմանութիւնն արել է պ. Սեմյուել Մուրը՝ Մարքսի «Կապիտալի» մեծ մասի թարգմանիչը: Մենք միասին աչքի անցկացրինք այն, և ես ավելացրի պատմական բնույթի մի քանի բացատրական ծանոթագրութիւններ:

Յրիգրիւ էեգելս

Լոնդոն, 30 հունվարի 1888 թ.

¹ «The Condition of the Working Class in England in 1844». By Frederick Engels. Translated by Florence K. Wischnewetzky. New York, Lovell—London. W. Reeves, 1888. (էեգելսի ծանոթագրութիւնը:) [Տե՛ս Յ. էեգելս: Բանվոր դասակարգի դրութիւնը Անգլիայում: Կ. Մարքս և Յ. էեգելս: Երկեր, Կ. III, Խմբ.]

* Տե՛ս Կ. Մարքս: Քաղաքացիական պատերազմը Ֆրանսիայում: Բանվորների Միջազգային Ընկերութիւնի Գլխավոր խորհրդի կողմից: Կ. Մարքս և Յ. էեգելս: Ընտիր երկեր երկու հատորում, Հայպետհրատ, 1950 թ., Կ. I, էջ 629 և հաջորդ էջերը: Խմբ.

1890 ԹՎԱԿԱՆԻ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԱՔԱՆԸ

Այն ժամանակվանից, երբ գրվել են վերոհիշյալ տողերը*, պահանջվեց «Մանիֆեստի» նոր գերմաներեն հրատարակությունը, և հենց «Մանիֆեստի» հետ էլ շատ բան տեղի ունեցավ, որի մասին արժե այստեղ հիշատակել:

1882 թ. ժընևեռ լույս տեսավ ռուսերեն երկրորդ թարգմանությունը, որ կատարել է Վերա Զասուլիչը. դրա առաջաբանը գրեցինք Մարքսը և ես: Դժբախտաբար, ես կորցրել եմ գերմաներեն ձեռագրի բնագիրը, և ես ստիպված եմ ռուսերենից վերաթարգմանել, որից աշխատանքն, իհարկե, քիչ է շահում**:

«Կոմունիստական պարտիայի մանիֆեստի» ռուսերեն առաջին հրատարակությունը Բակունինի թարգմանությամբ լույս տեսավ 60-ական թվականների սկզբին. այն տպագրվեց «КОЛОКОЛ»-ի տպարանում: Այն ժամանակ «Մանիֆեստի» ռուսերեն հրատարակությունը Արևմուտքում կարող էր թվալ ոչ ավելին, քան գրական մի կուրյոզ: Ներկայումս այդպիսի հայացքն արդեն անհնարին կլինի:

Թե տարածման ինչ աստիճանի սահմանափակ ասպարեզ ունեք պրոլետարիատի շարժումն այն ժամանակ (1847 թ. դեկտեմբեր), ամենից ավելի լավ ցույց է տալիս «Մանիֆեստի» վերջին գլուխը՝ «Կոմունիստների վերաբերմունքը դեպի տարբեր օպոզիցիոն պարտիաները տարբեր երկրներում»: Այնտեղ չկան հենց Ռուսաստանն ու Միացյալ Նահանգները: Այդ այն ժամանակն էր, երբ Ռուսաստանը հանդիսանում էր ամբողջ եվրոպական ռեակցիայի վերջին մեծ ռեզերվը և երբ էմիգրացիան դեպի Միացյալ Նահանգները կլանում էր եվրոպական պրոլետարիատի ավելցուկ ուժերը: Այդ երկու երկրները Եվրոպային հումք էին մատակարարում և մի-

* Էնգելսը նկատի ունի 1883 թվականի գերմաներեն հրատարակության իր առաջաբանը: Խմբ.

** «Մանիֆեստի» ռուսերեն հրատարակության առթիվ Մարքսի և Էնգելսի գրած առաջաբանի կորած գերմաներեն բնագիրը, որ հիշատակում է Էնգելսը, գտնված է և պահվում է Մարքսի—Էնգելսի—Լենինի Ինստիտուտի արխիվում: Ներկա հրատարակության մեջ այդ առաջաբանի ռուսերեն տեքստը թարգմանված է ձեռագիր բնագրից: Խմբ.

ևնույն ժամանակ որպես շուկա էին ծառայում նրա արդյունաբերական արտադրանքների վաճառահանման համար: Հետևաբար, դրանք երկուսն էլ այն ժամանակ այսպես թե այնպես Եվրոպայում տիրող հասարակարգի պատվարն էին:

Իսկ աստիճան փոխվել է դա այժմ: Հատկապես եվրոպական իմիգրացիան նպաստեց հողագործության հսկայական զարգացմանը Հյուսիսային Ամերիկայում, հողագործություն, որն իր կոնկուրենցիայով տատանում է եվրոպական խոշոր ու մանր հողատիրությունը նրա բուն հիմքերից: Բացի դրանից, այդ իմիգրացիան Միացյալ Նահանգներին հնարավորություն տվեց ձեռնարկելու իրենց արդյունաբերական զարգացման հարուստ աղբյուրների շահագործմանը այնպիսի չափերով և այնպիսի եռանդով, որոնք կարճ ժամանակամիջոցում պետք է վերջ դնեն Արևմտյան Եվրոպայի և առանձնապես Անգլիայի արդյունաբերական մոնոպոլիային: Այս երկու հանգամանքներն էլ, իրենց հերթին, ռևոլուցիոն իմաստով են ներգործում նաև Ամերիկայի վրա: Ֆերմերների մանր ու միջին հողային սեփականությունը, դրա ամբողջ քաղաքական կառուցվածքի հիմքը, հետզհետե հաղթահարվում է հսկայական ֆերմաների կոնկուրենցիայով. միևնույն ժամանակ արդյունաբերական շրջաններում առաջին անգամ զարգանում է բազմաքանակ պրոլետարիատ և կապիտալների առասպելական համակենտրոնացում:

Անցնենք Ռուսաստանին: 1848—1849 թթ. ռևոլուցիայի ժամանակաշրջանում ո՛չ միայն եվրոպական միապետները, այլև եվրոպական բուրժուաները ռուսական միջամտության մեջ էին գտնում միակ փրկությունը պրոլետարիատի դեմ, որը հենց նոր էր սկսել արթնանալ: Ցարին հռչակեցին եվրոպական ռեակցիայի գլուխ: Այժմ նա ռևոլուցիայի՝ Գատչինայում պահվող ռազմագերին է, և Ռուսաստանը ներկայացնում է ռևոլուցիոն շարժման առաջավոր ջոկատը Եվրոպայում:

«Կոմունիստական մանիֆեստի» խնդիրն էր՝ հռչակել արդի բուրժուական սեփականատիրության առաջիկա անխուսափելի կործանումը: Բայց արագ զարգացող կապիտալիստական տենդանտի և այժմ միայն գոյացող բուրժուական հողային սեփականատիրության կողքին մենք Ռուսաստանում հողի կեսից ավելին գտնում ենք գյուղացիների համայնական տիրապետության տակ: Հիմա հարց է ծագում. կարո՞ղ է արդյոք ռուսական համայնքը — ճիշտ

է, նախնապարջան կոլեկտիվ հողատիրութեան արդեն սաստիկ քայ-
քայլած այդ ձևը — անմիջականորեն անցնել հողատիրութեան
բարձրագույն, կոմունիստական ձևին: Թե՛, ընդհակառակը, նա
պետք է սկզբից ապրի քայքայման նույն պրոցեսը, որը հատուկ
է Արևմուտքի պատմական զարգացմանը:

Այս հարցի միակ հնարավոր պատասխանը ներկայումս հետե-
յալն է: Եթե ուսական ռևոլուցիան պրոլետարական ռևոլուցիայի
ազդանշան ծառայի Արևմուտքում, այնպես որ նրանք երկուսը
լրացնեն միմյանց, ապա արդի ուսական համայնական հողային
սեփականությունը կարող է կոմունիստական զարգացման ելակետ
հանդիսանալ:

Կարլ Մարքս: Ց. էնգելս

Լոնդոն, 21 հունվարի 1882 թ.:

Այդ նույն ժամանակները ժընևում լույս տեսավ լեհերեն նոր
Թարգմանություն՝ «Manifest Komunistyczny»:

Այնուհետև լույս տեսավ դանիերեն նոր Թարգմանություն
«Social-demokratisk Bibliothek, Kjöbenhavn 1885»-ում: Դրժ-
բախտաբար, այդ նոր Թարգմանությունը լրիվ չէ. բաց են թողնու-
ված մի քանի էական տեղեր, որոնք, ըստ երևույթին, դժվարություն
են ներկայացրել Թարգմանչի համար, և ընդհանրապես տեղ-տեղ
նկատելի են անփութության հետքեր, ուստի առավել ևս ցավալի է,
որ աշխատանքից դատելով՝ Թարգմանիչը մի փոքր ավելի ուշադիր
վերաբերմունքի դեպքում կկարողանար հիանալի արդյունքների
հասնել:

1886 թվականին լույս տեսավ ֆրանսերեն մի նոր Թարգմանու-
թյուն Փարիզի «Le Socialiste»-ում. դա մինչև այժմ լույս տեսած
Թարգմանություններից լավագույնն է:

Այդ ֆրանսերեն Թարգմանությունից կատարվեց և հենց նույն
թվականին հրատարակվեց իսպաներեն Թարգմանությունը, որը
նախ լույս տեսավ Մադրիդի «El Socialista»-ում, իսկ հետո՝ առան-
ձին բրոշյուրով — «Manifiesto del Partido Comunista», por
Carlos Marx y F. Engels. Madrid. Administracion de «El So-
cialista». Hernan Cortés 8.

Որպես կուրյուզ հիշատակեմ նաև, որ 1887 թ. Կոստանդնու-
պոլսի մի հրատարակչի առաջարկվել էր «Մանիֆեստի» հայերեն
Թարգմանության ձեռագիրը. սակայն այդ բարի մարդը քաջություն
չի ունեցել տպագրելու Մարքսի անունը կրող գործը, և ավելի
հարմար է համարել, որ Թարգմանիչը իրեն անվանի այդ գործի
հեղինակը, որին, սակայն, Թարգմանիչը չի համաձայնել:

Անգլիայում շատ անգամ վերահրատարակվել են զանազան
ավելի կամ պակաս չափով ամերիկյան սխալ Թարգմանություն-
ներ: Վերջապես, 1888 թ. լույս տեսավ ստույգ Թարգմանությունը:
Այդ Թարգմանությունն արել է իմ բարեկամ Սեմյուել Մուրը, և
տպագրության հանձնելուց առաջ մի անգամ էլ մեր երկուսի
կողմից միասին նայվել է: Նրա վերնագիրն է — «Manifesto
of the Communist Party, by Karl Marx and Frederick Engels.
Authorized English Translation, edited and annotated by Frederick
Engels. 1888. London, William Reeves, 185 Fleet st. E. C.»:
Այնտեղ զետեղված իմ ծանոթագրություններից մի քանիսը մտել են
նաև ներկա հրատարակության մեջ:

«Մանիֆեստն» ունեցել է իր սեփական ճակատագիրը: Հենց
որ նա հանդես եկավ (ինչպես այդ ապացուցում են առաջին առա-
ջաբանի մեջ նշված Թարգմանությունները), խանդավառ ընդունե-
լություն գտավ գիտական սոցիալիզմի այն ժամանակվա ղեռ սա-
կավաթիվ ավանգարդի կողմից, բայց շուտով հետին պլանը մղու-
վեց Փարիզի բանվորների 1848 թ. հունիսի պարտությունից հետո
սկսված ռեակցիայի հետևանքով և, վերջապես, 1852 թ. նոյեմբե-
րին Քյոլնի կոմունիստների դատապարտությունից հետո «օրինա-
կան հիման վրա» օրենքից դուրս հայտարարվեց: Փետրվարյան
ռևոլուցիայի հետ կապված բանվորական շարժումը չբացավ հասա-
րակական ասպարեզից, իսկ դրա հետ միասին հետին պլանը նա-
հանջեց նաև «Մանիֆեստը»:

Երբ եվրոպական բանվոր դասակարգը կրկին բավականաչափ
ամրապնդվեց տիրող դասակարգերի իշխանության դեմ նոր հար-
ձակում գործելու համար, ստեղծվեց Բանվորների Միջազգային
Ընկերությունը: Նրա նպատակն էր մեկ մեծ բանակի մեջ համա-
խմբել եվրոպայի և Ամերիկայի բանվոր դասակարգի բոլոր մար-
տունակ ուժերը: Ուստի նա չէր կարող անմիջականորեն ելնել «Մա-
նիֆեստում» շարադրված սկզբունքներից: Նա պետք է ունենար

այնպիսի ծրագիր, որը դռները չփակեր անգլիական տրեդ-յունիոն ների, ֆրանսիական, բելգիական, իտալական և իսպանական պրոտոդոնիստների ու գերմանական լասսալականների առաջ¹: Այդպիսի ծրագիր—Ինտերնացիոնալի կանոնադրության ներածական մասը*—Մարքսը գրեց այնպիսի վարպետությանը, որն ստիպված եղան ընդունել նույնիսկ Բակունինը և անարխիստները: Մարքսը լիովին վստահ էր, որ «Մանիֆեստի» մեջ առաջադրված սկզբունքները վերջնական հաղթանակ պետք է տանեն, ըստ որում ամբողջովին հույս դնելով բանվոր դասակարգի մտավոր զարգացման վրա, որ պետք է լիներ համատեղ գործողության և քննարկման անխուսափելի պտուղը: Կապիտալի դեմ մղվող պայքարի իրադարձություններն ու ելևէջները — ըստ որում ավելի շատ պարտությունները, քան հաղթանակները — չէին կարող պայքարողներին ցույց չտալ այն համարուժիչ միջոցների ամբողջ անանկությունը, որոնց նրանք մինչ այդ կողմնակից էին, և նրանց զուլաններն ավելի ընդունակ դարձնել բանվորների ազատագրման իրական պայմանները հիմնավոր կերպով հասկանալու համար: Եվ Մարքսն իրավացի էր: 1874 թ., Ինտերնացիոնալի ցրման պահին, բանվոր դասակարգը արդեն բոլորովին այն չէր, ինչպիսին էր նա Ինտերնացիոնալի հիմնադրման ժամանակ 1864 թվականին: Պրուդոնիզմը ուժանակական երկրներում և յուրահատուկ լասսալականությունը Գերմանիայում մահամերձ վիճակում էին, և նույնիսկ այն ժամանակվա արխիպահայտողական անգլիական տրեդ-յունիոնները հետզհետե մոտենում էին այն մոմենտին, երբ 1887 թ. Սուտնսիի նրանց կոնգրեսի նախագահը կարող էր նրանց անունից ասել. «Կոնտինենտալ սոցիալիզմը մեզ այլևս չի սարսափեցնում»: Բայց 1887 թ.

¹ Մեզ հետ ունեցած հարաբերությունների մեջ Լասսալն իրեն միշտ համարում էր Մարքսի «աշակերտ» և իբրև այդպիսին կանգնած էր, հասկանալի է, «Մանիֆեստի» հոդի վրա: Այլ էր նրա այն հետևորդների բանը, որոնք չէին դուրս գալիս պետական վարկեր ստացող արտադրողական ընկերությունների նրա պահանջի սահմաններից և որոնք ամբողջ բանվոր դասակարգը բաժանում էին պետական օգնության կողմնակիցների և ինքնօգնության կողմնակիցների: (Էնգելսի ծանոթագրությունը:)

* Տե՛ս Կ. Մարքս: Բանվորների Միջազգային Ընկերության ընդհանուր կանոնադրությունը: Կ. Մարքս և Ֆ. Էնգելս: Ընտիր երկեր երկու հատորում, Հայպետհրատ, 1950 թ., Գ. 1, էջ 458—462: Խմբ.

կոնտինենտալ սոցիալիզմ էր համարյա բացառապես այն թեորիան, որ շարադրված է «Մանիֆեստում»: Այսպիսով, «Մանիֆեստի» պատմությունը որոշ չափով արտացոլում է ժամանակակից բանվորական շարժման պատմությունը 1848 թ. սկսած: Ներկայումս «Մանիֆեստը» անկասկած ամբողջ սոցիալիստական գրականության ամենատարածված, ամենից ավելի միջազգային երկն է, բոլոր երկրների բազմամիլիոն բանվորների ընդհանուր ծրագիրը՝ Սիբիրից մինչև Կալիֆոռնիա:

Եվ այնուամենայնիվ «Մանիֆեստը» լույս ընծայելու մոմենտին մենք չէինք կարող այն սոցիալիստական մանիֆեստ անվանել: 1847 թ. սոցիալիստ էին կոչվում երկու կարգի մարդիկ: Մի կողմից՝ զանազան ուտոպիական սիստեմների կողմնակիցները, առանձնապես օուենիստներն Անգլիայում և ֆուրյեբիստները Ֆրանսիայում, այդ երկու հոսանքներն էլ արդեն այն ժամանակ պարզապես այլասերվել էին և հետզհետե մեռնող աղանդների վերածվել: Մյուս կողմից՝ սոցիալիստ էին համարվում ամեն տեսակի սոցիալական հեքիմներ, որոնք ձգտում էին զանազան համարուժիչ միջոցներով և ամեն տեսակ կարկատաններով հասարակական շարժքները վերացնել՝ առանց մազաչափ անգամ վնաս պատճառելու կապիտալին և շահույթին: Երկու դեպքում էլ դրանք բանվորական շարժումից դուրս գտնվող և ավելի շուտ՝ «կրթված» դասակարգերի մոտ աջակցություն փնտրող մարդիկ էին: Ընդհակառակը, բանվորների այն մասը, որը համոզվել էր զուտ քաղաքական հեղաշրջումների անբավարարությանը և հասարակության արմատական վերակառուցում էր պահանջում, իրեն այն ժամանակ կոմունիստական էր անվանում: Դա դեռևս քիչ մշակված, լոկ բնագրական, շատ կողմերով մի քիչ կոպիտ կոմունիզմ էր. բայց նա բավականաչափ ուժեղ էր ուտոպիական կոմունիզմի երկու սիստեմ ստեղծելու համար՝ Կարբի «իկարիական» կոմունիզմը Ֆրանսիայում և Վայտլինգի կոմունիզմը Գերմանիայում: Սոցիալիզմը 1847 թ. նշանակում էր բուրժուական շարժում, կոմունիզմը՝ բանվորական շարժում: Սոցիալիզմը, գոնե կոնտինենտում, լիովին պարկեշտ բան էր, իսկ կոմունիզմը՝ բոլորովին հակառակը: Եվ քանի որ մենք դեռ այն ժամանակ խիստ վճռականորեն այն կարծիքին էինք, թե «բանվոր դասակարգի ազատագրումը պետք է հենց իր՝ բանվոր դասակարգի գործը լինի», ուստի մի ըրպե անգամ

չէինք կարող կասկածել, թե այդ երկու անուններից որն ընտրենք՝
Նվ հետագայում էլ մեր մտքով երբեք չի անցել հրաժարվել այդ
անունից:

«Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք»: — Քչերը միայն
արձագանքեցին, երբ մենք քառասուներկու տարի առաջ, — Փա-
րիզի ռեւոլյուցիայի նախօրեին, առաջին ռեւոլյուցիայի, որի ժամա-
նակ պրոլետարիատը հանդես եկավ սեփական պահանջներով, —
աշխարհ նետեցինք այս կոչը: Բայց 1864 թ. սեպտեմբերի 28-ին
արևմտա-եվրոպական երկրների մեծ մասի պրոլետարները միացան
պանծալի Բանվորների Միջազգային Ընկերության մեջ: Ճիշտ է,
ինքը Ինտերնացիոնալն ապրեց ընդամենը միայն ինը տարի: Բայց
որ նրա հիմնած բոլոր երկրների պրոլետարների հավիտենական
միությունը դեռ ապրում է և նույնիսկ ավելի ամրապնդվել է, քան
երբևէ, այդ բանի լավագույն ապացույցը հենց այսօրվա օրն է:
Որովհետև այսօր, երբ ես գրում եմ այս տողերը, եվրոպական և
ամերիկյան պրոլետարիատը կատարում է իր մարտական ուժերի
զորատեսը, ուժեր, որոնք առաջին անգամն է, որ մոբիլիզացված են
մի բանակի մեջ, մի դրոշի տակ, մի մերձավորագույն նպատակի
համար, օրենսդրական կարգով ութժամյա նորմալ բանվորական օր
սահմանելու համար, որ առաջին անգամ հռչակել էր դեռ 1866 թ.
Ինտերնացիոնալի ժընևի կոնգրեսը և ապա երկրորդ անգամ՝
Փարիզի բանվորական կոնգրեսը 1889 թ.: Նվ այսօրվա տեսարանը
բոլոր երկրների կապիտալիստներին և հողատերերին ցույց կտա,
որ բոլոր երկրների պրոլետարները հիմա իրոք միացել են:

Օ՛, եթե Մարքսն այժմ իմ կողքին լինե՞ր, որպեսզի իր սե-
փական աչքերով տեսներ այդ:

3. Ինգլիս

Լոնդոն, 1 մայիսի 1930 թ.

1892 ԹՎԱԿԱՆԻ ԼԵՆԻՆԻՆ ԷՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒՄ

Այն փաստը, որ առաջ եկավ «Կոմունիստական մանիֆեստի»
լենինեն նոր հրատարակության անհրաժեշտություն, թույլ է տա-
լիս մի ամբողջ շարք հետևություններ անելու:

* Լենինեն հրատարակության առաջաբանը տրվում է գերմաներեն բնագրից
կատարված թարգմանությամբ: Խմբ.

Ամենից առաջ պետք է նշել, որ վերջին ժամանակներս «Մա-
նիֆեստը» դարձել է եվրոպական մայր ցամաքի խոշոր արդյունա-
բերության զարգացման մի յուրատեսակ ցուցանիշ: Տվյալ երկ-
րում խոշոր արդյունաբերության զարգացման համեմատ այդ երկ-
րի բանվորների մեջ ուժեղանում է ունևոր դասակարգերի նկատ-
մամբ իրենց դրությունը որպես բանվոր դասակարգի իրենց համար
պարզելու ձգտումը. նրանց մեջ ծավալվում է սոցիալիստական շար-
ժումը և աճում է «Մանիֆեստի» պահանջը: Այսպիսով, տվյալ երկ-
րի լեզվով տարածված «Մանիֆեստի» օրինակների քանակով կարե-
լի է բավարար ճշգրտությամբ որոշել այդ երկրի ո՛չ միայն բան-
վորական շարժման դրությունը, այլ նաև խոշոր արդյունաբերու-
թյան զարգացման աստիճանը:

Այդ պատճառով էլ «Մանիֆեստի» լենինեն նոր հրատարա-
կությունը վկայում է լեհական արդյունաբերության վճռական
առաջադիմության մասին: Իսկ որ այդպիսի առաջադիմություն
իրոք տեղի է ունեցել վերջին հրատարակությունը լույս տեսնելուց
հետո անցած տասը տարվա ընթացքում, ոչ մի կասկածի ենթակա
չէ: Լեհական թագավորությունը, Կոնգրեսյան Լեհաստանը, դարձել
է Ռուսական կայսրության խոշոր արդյունաբերական մարզը: Մինչ-
դեռ ռուսական խոշոր արդյունաբերությունը ցրված է զանազան
վայրերում — մի մասը՝ Ֆիննական ծոցի մոտ, մյուսը՝ կենտրո-
նում (Մոսկվա, Վլադիմիր), երրորդը՝ Սև և Ազովի ծովերի ափե-
րին և այլն, — լեհական արդյունաբերությունը կենտրոնացած է հա-
մեմատաբար փոքր տարածության վրա և օգտվում է այդպիսի հա-
մակենտրոնացման թե՛ առավելություններից և թե՛ զգում նրա
պակասությունները: Այդ առավելություններն ընդունեցին մրցող
ռուս ֆաբրիկաները, երբ նրանք, չնայած բոլոր լենինին ռուսաց-
նելու իրենց ջերմ ցանկությունը, պաշտպանողական մաքսեր պա-
հանջեցին Լեհաստանի դեմ: Իսկ պակասությունները, ինչպես լե-
հական ֆաբրիկաների, այնպես էլ ռուսական կառավարության
համար, արտահայտվում են սոցիալիստական իդեաների արագ
տարածմամբ լեհական բանվորների մեջ և «Մանիֆեստի» աճող
պահանջով:

Բայց լեհական արդյունաբերության այս արագ զարգացումը,
որ գերաճել է ռուսականից, իր հերթին հանդիսանում է լեհ ժողո-
վրդի անսպառ կենսական ուժի մի նոր ապացույց և նրա ապագա

աղգային վերականգնման նոր երաշխիք: Իսկ անկախ հզոր Լեհաստանի վերականգնումը մի գործ է, որը ո՛չ միայն լեհերին է վերաբերում, այլև մեզ բոլորին: Եվրոպական ժողովուրդների միջազգային անկեղծ համագործակցությունը հնարավոր է այն պայմանով միայն, եթե այդ ժողովուրդներից յուրաքանչյուրը լիակատար տեր լինի իր սեփական տանը: 1848 թվականի ռևոլյուցիան, որի մեջ պրոլետարական մարտիկները հարկադրված էին պրոլետարական դրոշի ներքո վերջին հաշվով բուրժուազիայի աշխատանքը կատարելու, — այդ ռևոլյուցիան դրա հետ մեկտեղ իր կտակակատարների՝ Լուի Բոնապարտի և Բիսմարկի ձեռքով կենսագործեց Իտալիայի, Գերմանիայի, Հունգարիայի անկախությունը: Իսկ Լեհաստանը, որը 1792 թվականից սկսած ռևոլյուցիայի համար ավելին է արել, քան այդ բոլոր երեք երկրները միասին վերցրած, իր բախտին թողնվեց այն մոմենտին, երբ 1863 թվականին նա ուժասպառ էր լինում իր ուժերը տասն անգամ գերազանցող ռուսական ուժերի ճնշման տակ: Շլյախտան շկարողացավ ո՛չ պաշտպանել և ո՛չ էլ կրկին նվաճել Լեհաստանի անկախությունը. բուրժուազիայի համար ներկայումս այդ անկախությունը առնվազն նշանակություն չունի: Բայց այնուամենայնիվ եվրոպական ազգերի ներդաշնակ համագործակցության համար այն անհրաժեշտություն է հանդիսանում: Այդ անկախությունը կարող է նվաճել միայն լեհական երիտասարդ պրոլետարիատը, ընդ որում այն նրա ձեռքերում լիովին ապահովված է: Որովհետև մնացած ամբողջ Եվրոպայի բանվորների համար Լեհաստանի անկախությունը նույնպես անհրաժեշտ է, ինչպես և իրենց՝ լեհական բանվորների համար:

Յ. Էնգելս

Լոնդոն, 10 փետրվարի 1892 թ.

1893 ԹՎԱԿԱՆԻ ԻՏԱԼԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

Իտալացի բնօրհաններին

«Կոմունիստական պարտիայի մանիֆեստի» հրապարակումը համարյա ճշտությամբ զուգահեռաց Միլանի և Բեռլինի 1848 թ. մարտի 18-ի ռևոլյուցիաներին՝ երկու ազգերի զինված ապստամ-

բուժյուններին, որոնցից մեկը գտնվում է եվրոպական մայր ցամաքի կենտրոնում, մյուսը՝ միջերկրածովյան երկրների կենտրոնում. երկու ազգեր, որոնք մինչև այդ ժամանակ թուլացել էին մասնատվածության և ներքին երկպառակությունների պատճառով, ռուտի և ընկել էին օտարերկրյա տիրապետության տակ: Եթե Իտալիան ենթարկված էր ավստրիական կայսրին, ապա Գերմանիան գտնվում էր համայն Ռուսիայի ցարի ոչ պակաս զգալի, թեև ավելի անուղղակի լծի տակ: 1848 թ. մարտի 18-ի զեպտեմբերի հետևանքով Իտալիան ու Գերմանիան ազատագրվեցին այդ անարգանքից. եթե 1848-ից մինչև 1871 թվականների ժամանակաշրջանում այդ երկու մեծ ազգերը վերականգնվեցին և նրանց այս կամ այն ձևով վերադարձվեց անկախությունը, ապա այդ տեղի ունեցավ, ինչպես ասում էր Կարլ Մարքսը, այն պատճառով, որ հենց այն մարդիկ, որոնք ճնշեցին 1848 թ. ռևոլյուցիան, հակառակ իրենց կամքի նրա կտակակատարներն էին:

Այդ ռևոլյուցիան ամենուրեք բանվոր դասակարգի գործն էր. հենց նա էր բարիկազներ սարքում և իր կյանքը զոհաբերում: Բայց միմիայն Փարիզի բանվորներն էին, որոնք տապալելով կառավարությունը, միանգամայն որոշակի գիտավորություն ունեին տապալելու նաև բուրժուական հասարակարգը: Սակայն, թեև նրանք գիտակցում էլ էին իրենց սեփական դասակարգի և բուրժուազիայի միջև գոյություն ունեցող անխուսափելի անտագոնիզմը, բայց ո՛չ երկրի տնտեսական զարգացումը, ո՛չ էլ Ֆրանսիական բանվորների մասսայի մտավոր մակարդակը դեռ չէին հասել այն աստիճանին, որ հնարավոր լիներ սոցիալական վերակառուցումը: Այդ պատճառով էլ ռևոլյուցիայի պտուղները վերջին հաշվով բաժին ընկան կապիտալիստների դասակարգին: Իսկ մյուս երկրներում՝ Իտալիայում, Գերմանիայում, Ավստրիայում, բանվորները հենց սկզբից և եթե միայն այն արին, որ բուրժուազիային օգնեցին իշխանության հասնելու: Բայց ոչ մի երկրում բուրժուազիայի տիրապետությունը հնարավոր չէ առանց ազգային անկախության: Ռուտի 1848 թ. ռևոլյուցիան պետք է հասցնեք այն ազգերի միասնությանն ու անկախությանը, որոնք մինչև այն ժամանակ այդպիսիք չունեին, այն է՝ Իտալիայի, Գերմանիայի, Հունգարիայի: Այժմ հերթը Լեհաստանին է:

Այսպես ուրեմն, եթե 1848 թ. ռևոլյուցիան սոցիալիստական էլ

չէր, բայց նա վերջինի համար ուղի հարթեց, հող նախապատրաստեց: Բուրժուական հասարակարգը, բոլոր երկրներում խոշոր արդյունաբերութեան վերելք առաջ բերելով, դրա հետ միասին վերջին քառասունհինգ տարվա ընթացքում ամենուրեք ստեղծեց բազմաքանակ, համախմբված և ուժեղ պրոլետարիատ. այսպիսով, նա ծնեց, գործածելով «Մանիֆեստի» արտահայտությունը, իր սեփական գերեզմանափորներին: Առանց վերականգնելու յուրաքանչյուր առանձին ազգի անկախութունն ու միասնությունը՝ հնարավոր չէ ո՛չ պրոլետարիատի միջազգային միավորումը, ո՛չ էլ այդ ազգերի խաղաղ ու գիտակցական համագործակցությունը՝ ընդհանուր նպատակներին հասնելու համար: Փորձեցե՛ք պատկերացնել ձեզ իտալական, հունգարական, գերմանական, լեհական, ռուսական բանվորների որևէ միջազգային ընդհանուր գործողություն այն քաղաքական պայմաններում, որոնք տիրում էին մինչև 1848 թվականը:

Նշանակում է՝ 1848 թվականի ճակատամարտերը զուր չէին: Զուր չի անցել նաև այն քառասունհինգ տարին, որ մեզ բաժանում է այդ ռևոլուցիոն ժամանակաշրջանից: Նրա պտուղներն սկսում են հասունանալ, և ես կցանկանայի միայն, որ այս իտալերեն թարգմանությունն լույս ընծայումը հանդիսանար իտալական պրոլետարիատի հաղթանակի համար բարի նախագուշակ ճիշտ այնպես, ինչպես որ բնագրի լույս ընծայումը միջազգային ռևոլուցիայի նախագուշակը հանդիսացավ:

«Մանիֆեստը» տալիս է այն ռևոլուցիոն դերի միանգամայն արդարացի գնահատականը, որ կապիտալիզմը խաղացել է անցյալում: Առաջին կապիտալիստական ազգը Իտալիան է եղել: Ֆեոդալական միջնադարի վախճանը, արգի կապիտալիստական դարաշրջանի սկզբնավորությունը նշված է մի վիթխարի կերպարանքով: Դա իտալացի Դանտեն էր, միջնադարի վերջին բանաստեղծը և դրա հետ միասին նոր ժամանակի առաջին բանաստեղծը: Այժմ, ինչպես նաև 1300 թվականին, մի նոր պատմական դարաշրջան է սկսվում: Արդյոք Իտալիան կտա՞ մեզ մի նոր Դանտե, որը հավերժացնի այս նոր, պրոլետարական դարագլխի ծննդյան ժամը:

Ֆրիդրիխ էնգելս